

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары – 17: «Қазіргі аграрлық ғылым: цифрлық трансформация» атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференцияға материалдар = Материалы международной научно – теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация», посвященной 30 – летию Независимости Республики Казахстан.- 2021.- Т.1, Ч.3 - С. 129 - 131

КӘСІПОРЫННЫҢ РЕНТАБЕЛЬДІЛІГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КАТЕГОРИЯ РЕТІНДЕ

Дөненбай Е.

Рентабельділік - бұл өндірістік кәсіпорын жұмысының сапасын сипаттайтын жалпылама көрсеткіш

Пайда әкелетін кәсіпорын тиімді деп саналады. Табыстылықтың тағы бір тұжырымдамасын келтіруге болады: рентабельділік - бұл пайданың өндіріс шығындарының сомасына, коммерциялық операцияларды ұйымдастыруға ақшалай салымдарға немесе өз қызметін ұйымдастыру үшін пайдаланылатын Компания мүлкінің сомасына қатынасы.

Қалай болғанда да, кірістілік-бұл кірісті құруға салынған кіріс пен капиталдың қатынасы. Пайданы инвестицияланған капиталмен байланыстыра отырып, рентабельділік кәсіпорынның кірістілік деңгейін капиталды балама пайдаланумен немесе ұқсас тәуекел жағдайында кәсіпорын алған кірістілікпен салыстыруға мүмкіндік береді.

Сөздің кең мағынасында рентабельділік ұғымы кірістілікті, кірістілікті білдіреді. Егер өнімді (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) өткізуден алынған нәтижелер өндіріс (айналым) шығындарын өтесе және бұдан басқа, кәсіпорынның қалыпты жұмыс істеуі үшін жеткілікті пайда сомасын құраса, кәсіпорын рентабельді болып саналады.

Бірақ рентабельділікті кірістілік ретінде анықтау олардың арасындағы сәйкестіктің болмауына байланысты оның экономикалық мазмұнын дәл анықтай алмайды, өйткені пайда мөлшері мен кірістілік деңгейі, әдетте, тең пропорцияда емес, көбінесе әртүрлі бағытта өзгереді.

Сонымен, рентабельділік-бұл пайданың шығындарға қатынасы ретінде алынған коэффициент, мұнда пайда ретінде баланстық, таза пайда, өнімді сатудан түскен пайда, сондай-ақ кәсіпорынның әр түрлі қызметінен түскен пайда пайдаланылуы мүмкін. Бөлгіште шығындар ретінде негізгі және айналым қорлары құнының көрсеткіштері, сатудан түскен түсім, меншікті және қарыз капиталы өнімдерінің өзіндік құны және т.б. пайдаланылуы мүмкін, рентабельділікті жалпы - баланстық (жалпы) пайданың өндірістік негізгі қорлар мен нормаланатын айналым қаражаттарының орташа жылдық жиынтық құнына пайыздық қатынасы ретінде бөледі; және есептік рентабельділік - есептік пайданың қорлар үшін төлем алынатын өндірістік

қорлардың орташа жылдық құнына қатынасы. Ағымдағы шығындарға рентабельділік деңгейінің көрсеткіші де қолданылады-пайданың тауарлық немесе сатылған өнімнің өзіндік құнына қатынасы

Әрбір кәсіпорын өзінің өндірістік және шаруашылық қызметін өзін-өзі өтеу және пайдалылық қағидаттарында дербес жүзеге асырады. Кәсіпорында өнімді дайындау және оны сату бойынша белгілі бір шығындар бар. Бұл шығындар осы кәсіпорынның өндірістік шығындарын (өзіндік құнын) немесе жеке шығындарды білдіреді. Алайда, кәсіпорындар үшін жеке өнімнің шығындары әлеуметтік қажетті шығындар немесе ақшалай мәні өнімнің бағасын құрайтын құн ретінде қабылданатын саланың орташа шығындарынан ауытқуы мүмкін. Жеке шығындардың болуы өнім құнының басқа бөлігінің оқшаулануын тудырады-пайда, демек, оның салыстырмалы өлшемі - кірістілік.

Алайда, пайданың абсолютті мәні өндіріс немесе сауда тиімділігінің деңгейі мен өзгеруі туралы түсінік бермейді. Пайда мөлшері артуы мүмкін, ал өндіріс тиімділігі сол деңгейде қалуы немесе тіпті төмендеуі мүмкін. Бұл пайданың өсуі өндірістің экстенсивті (сандық) факторлары - жұмысшылар санының көбеюі, жабдықтар паркінің өсуі және т. б. есебінен алынған жағдайда орын алады.

Егер жұмысшылар санының өсуімен олардың өнімділігі өзгеріссіз қалса немесе төмендесе, онда өндіріс тиімділігі сәйкесінше өзгермейді немесе тіпті төмендейді. Сауда және өндірістік қатынастар жүйесіндегі рентабельділіктің негізгі белгілері:

пайданың ағымдағы шығындардың пайдалылық деңгейін сипаттайтын өндіріс шығындарына қатынасы (шикізат, материалдар, отын сатып алуға, еңбек құралдарының амортизациясына, өндірісті басқару және қызмет көрсету және қызметкерлердің жалақысы бойынша шығыстар);

пайданың аванстық шығындардың өсуінің салыстырмалы мөлшерін сипаттайтын және өндірістік қорлардың экономикалық тиімділігіне баға беретін өндірістік қорлардың орташа жылдық құнына қатынасы.

Іске асырылғаннан кейін алынған пайда шығындарының тиімділігін сипаттайтын табыстылық белгілері нақты мағынаға ие.

Табыстылықтың бөлу функциясы оның мәні артық өнімнің бір бөлігін - пайданы бөлудің негізгі критерийлерінің бірі екендігінде айқын көрінеді.

Социалистік бірлестіктердің, кәсіпорындардың және өндіріс салаларының рентабельділік деңгейі орташа пайда нормасының Заңымен анықталмайды, бірақ мемлекет өнімнің бағасы мен өзіндік құнының деңгейін, өндірісті дамыту үшін ақшалай қажеттіліктерді, кәсіпорындардың, бірлестіктердің қызметкерлерін экономикалық ынталандыруды ескере отырып, жоспарлы түрде белгілейді.

Табыстылық-бұл экономикалық есептеу негізінде жұмыс істейтін барлық кәсіпорындарға тән маңызды экономикалық категория. Бұл кәсіпорынның кірістілігін, кірістілігін білдіреді және алынған нәтижелерді (пайда, жалпы кіріс) шығындармен немесе пайдаланылмайтын ресурстармен салыстыру арқылы анықталады. Ауыл шаруашылығы өндірісінің

экономикалық тиімділігінің жалпылама көрсеткіші бола отырып, рентабельділік өндіріс тұтынған сала ресурстарын - Еңбек, жер және материалдық ресурстарды пайдалану тиімділігін, өндіріс пен еңбекті басқару және ұйымдастыру деңгейін, өнімнің санын, сапасы мен сату нәтижелерін, кеңейтілген өндірісті жүзеге асыру мүмкіндігін және қызметкерлерді экономикалық ынталандыруды көрсетеді. Осылайша, рентабельділік өзінің көрінісін ең алдымен пайда болған кезде табады. Пайда таза кірістің сатылған бөлігін білдіреді және өнімді сатудан түскен ақшалай түсім мен коммерциялық (толық) өзіндік құн немесе өндіріс шығындары арасындағы айырма ретінде есептеледі. Пайда ауылшаруашылық өнімдерін өндіру саласында ғана емес, сонымен қатар айналым, сату саласында да түпкілікті экономикалық көрсеткіштерді сипаттайды. Бұл өндіріс тиімділігінің барлық компоненттері көрінетін фокус сияқты. Пайданың өсуімен өндіріс рентабельділігінің өсуі тығыз байланысты. Өз кезегінде, белгілі бір экономиканың тиімді екендігі туралы сөз болғанда, бұл фермада олар өнімді өндіруге және сатуға байланысты шығындарды өтеп қана қоймай, сонымен қатар экономиканы кеңейтілген негізде жүргізуге мүмкіндік беретін белгілі бір пайда алатындығын білдіреді.

Экономикалық әдебиеттерде рентабельділіктің бірнеше ұғымдары берілген. Сонымен, оның анықтамаларының бірі келесідей: рентабельділік (одан. *rentabel*-табысты, табысты) материалдық, еңбек және ақша ресурстарын пайдалануды кешенді түрде көрсететін кәсіпорындардағы өндірістің экономикалық тиімділігінің көрсеткіші болып табылады.

Рентабельділік кәсіпорын қызметінің тиімділігін кешенді сипаттайтын көрсеткіш болып табылады.

Мүлікті пайдаланудың рентабельділігі мен тиімділігінің көрсеткіштері кәсіпорынның кірістілігін сипаттайды және алынған пайданың әртүрлі түрлерге немесе шығындар баптарына қатынасы ретінде есептеледі. Бұл индикаторлардың маңызды тобы, өйткені оларды талдау нәтижелері белгілі бір бизнеске өз қаражаттарын салу туралы шешім қабылдауға мүмкіндік береді, компания қызметінің орындылығын сипаттайды және оның нәтижесі болып табылады.

Айналым рентабельділігі кәсіпорынның операциялық (өндірістік-шаруашылық) қызметінің тиімділігін сипаттайды. Ол өндірістің кірістілігін тұтастай бағалауға арналған, бірақ оны белгілі бір өнім түрлерінің кірістілігін салыстыру үшін де қолдануға болады. Ол операциялық кірістің жалпы кіріске қатынасы ретінде есептеледі.

Сатудың кірістілігінің орташа деңгейі салаға байланысты өзгеріп отырады, сондықтан ешқандай норматив жоқ. Бұл көрсеткіш оны бір типтегі кәсіпорындардың тиісті көрсеткіштерімен динамикада немесе жоспарланған көрсеткіштермен салыстырғанда маңызды.

Меншікті капиталдың рентабельділігі-оның меншігіндегі мүлікті пайдалану тиімділігін сипаттайтын кәсіпорын қызметіндегі ең маңызды көрсеткіш. Осы көрсеткіштің негізінде активтердің иесі оларды салу орнын таңдай алады. Есептеу кезінде операциялық кіріс емес, кәсіпорынның иелері

(акционерлері) арасында бөлінетін түпкілікті, таза пайда ескеріледі. Таза пайданың меншікті капиталдың орташа жылдық құнына қатынасы ретінде есептеледі.

Демек, инвестицияның тиімділігін арттыру үшін Сіз екі негізгі бағытта әрекет ете аласыз:

1) таза кірісті ұлғайту - сату көлемі мен сатылымның кірістілігін арттыру.

2) меншікті капиталды азайту - ағымдағы активтер мен пассивтерді тиімді басқару, қосымша қаржыландыруға қажеттілікті азайту.

Жалпы жағдайда қандай да бір бизнеске қаражат салудың орындылығын бағалау үшін тәуекел факторын ескере отырып, меншікті капиталдың болжамды рентабельділігін бос ресурстарды орналастырудың баламалы мүмкіндіктерімен (мысалы, депозит) салыстыру қажет.

Оның көмегімен кәсіпорынды басқарудың тиімділігін бағалауға болады, өйткені жоғары пайда мен кірістіліктің жеткілікті деңгейі көбінесе қабылданған басқару шешімдерінің дұрыстығы мен ұтымдылығына байланысты болады. Сондықтан рентабельділікті басқару сапасының критерийлерінің бірі ретінде қарастыруға болады.

Сонымен қатар, рентабельділік инвестициялау, жоспарлау, сметаларды құру, Үйлестіру, бағалау және кәсіпорын қызметі мен оның нәтижелерін бақылау саласындағы шешімдер қабылдау үшін үлкен маңызға ие.

Әдебиеттер тізімі

1. Бухгалтерлік есеп және аудит негіздері / Б.Б. Оразбекұлы. – Алматы : Экономика баспасы, 2011. – 409 б.

2. Қаржылық есеп 1 Оқу құралы / Б.И. Туkenова, З.М. Шаукерова. – Астана : Электронды ресурс, 2015. – 130 б.

3. Международный студенческий научный вестник – № 5-5 / Л.А. Билалова, З.Т. Насретдинова. – Москва, 2015. – 19 с.